

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

Навчально-науковий інститут педагогіки і психології

Кафедра соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності

Шутько Юлія Олександрівна

**ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ПІДЛІТКІВ
ЗАСОБАМИ УЧНІВСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ**

Спеціальність: 231 Соціальна робота

Галузь знань: 23 Соціальна робота

Кваліфікаційна робота

на здобуття освітнього ступеня бакалавра

Науковий керівник:

_____ І. М. Іонова,

кандидат педагогічних наук,

ст. викладач кафедри соціальної

роботи і менеджменту

соціокультурної діяльності

« ____ » _____ 2021 року

Виконавець:

_____ Ю. О. Шутько

« ____ » _____ 2021 року

Суми 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ПІДЛІТКІВ.....	6
1.1. Формування соціальної активності підлітків як наукова проблема..	6
1.2. Соціально-педагогічні особливості підліткового віку.....	15
Висновки до розділу 1.....	27
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ПІДЛІТКІВ ЗАСОБАМИ УЧНІВСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ.....	28
2.1. Зміст, форми і методи учнівського самоврядування як засобу формування соціальної активності підлітків.....	28
2.2. Методичні рекомендації щодо організації учнівського самоврядування для формування соціальної активності підлітків.....	38
Висновки до розділу 2.....	50
ВИСНОВКИ.....	52
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	55

ВСТУП

Актуальність роботи. Сучасне українське суспільство висуває до освіти нові вимоги, однією з яких є формування особистості, спроможної ухвалювати неординарні рішення й ефективно налагоджувати взаємини, долати конфліктні ситуації. Для конструктивної участі особистості у громадському житті, родині, професійній діяльності важливими рисами виокремлюють: активність, самостійність, творчість та здатність адаптуватися до стрімких змін сьогодення.

Актуалізується питання пошуку засобів формування соціальної активності підростаючого покоління, серед яких великий потенціал має учнівське самоврядування. Учнівське самоврядування є уособленням демократичної атмосфери у школі, формою самодіяльної організації учнівського життя, важливим чинником самовиховання особистості, формування лідерських якостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність формування соціальної активності особистості визначається в численних філософських та психолого-педагогічних дослідженнях різного часу.

Як особливу форму взаємодії суб'єкта з навколишнім середовищем соціальну активність розглядали С. Бутенін, Л. Буєва, А. Брушлінській, Л. Мітрохін.

З позиції уявлень про природу якості особистості як системи дій, потреб і мотивів поведінки соціальну активність розкривали: Л. Божович, А. Леонтьєв, В. Мерлін, Л. Славіна. У педагогіці питання соціальної активності досліджувалося багатоаспектно як головне в характеристиці особистості – суб'єкта суспільних відносин (Т. Коннікова, Т. Мальковська, А. Зосімовський та ін.), як міра прояву соціальної дієздатності людини (Н. Анікеєв, Н. Огурцов, Е. Малах та ін.), як відповідальне і зацікавлене ставлення людини до праці, суспільства, духовного й суспільного життя (Ю. Азаров, Л. Архангельський, Л. Гордін та ін.). Проблемою учнівського самоврядування на сучасному етапі розвитку освіти активно займаються І. Єрмаков,

Г. Кириченко, М. Приходько та інші. Формуванням громадянськості цікавилися В. Сухомлинський, В. Оржехівська, О. Пошетун та інші.

Попри розроблення проблеми формування соціальної активності учнів у численних науково-методичних розділах, актуальною залишається потреба узагальнення й систематизації теоретичного матеріалу та практичного досвіду щодо обґрунтування принципів і методів учнівського самоврядування у контексті формування соціальної активності підлітків.

Отже, актуальність проблеми, її практична значущість та існуюча доцільність подальшого теоретичного розроблення в педагогічній науці зумовили вибір теми дослідження – **«Формування соціальної активності підлітків засобами учнівського самоврядування»**.

Мета і завдання дослідження – обґрунтувати теоретико-методичні засади формування соціальної активності підлітків засобами учнівського самоврядування.

Відповідно до мети було визначено такі **завдання дослідження**:

1. Висвітлити процес формування соціальної активності підлітків як наукову проблему.
2. Дослідити соціально-педагогічні особливості підліткового віку.
3. Окреслити форми і методи учнівського самоврядування як засобу формування соціальної активності підлітків.
4. Обґрунтувати методичні рекомендації щодо організації учнівського самоврядування для формування соціальної активності підлітків.

Об'єкт дослідження: формування соціальної активності підлітків.

Предмет дослідження: теоретико-методичні засади формування соціальної активності підлітків засобами учнівського самоврядування.

Дослідження здійснювалося на основі комплексу **методів: загальнонаукових** (аналіз, синтез, аналогія, порівняння, узагальнення), які застосовувалися для розкриття основних понять та опрацювання наукових праць вітчизняних і зарубіжних авторів з досліджуваної проблеми; **конкретно-наукових** (систематизація і класифікація наукової думки з

проблеми дослідження, порівняння й осмислення за допомогою аналізу теоретичних даних особливостей формування соціальної активності підлітків засобами учнівського самоврядування та формулювання методичних рекомендацій щодо організації учнівського самоврядування для формування соціальної активності підлітків.

Елементи наукової новизни одержаних результатів полягають у тому, що *вперше* зроблено спробу цілісно схарактеризувати теоретичні та методичні засади формування соціальної активності підлітків засобами учнівського самоврядування, *уточнено* форми і методи учнівського самоврядування як засобу формування соціальної активності підлітків; *подальшого розвитку* набули педагогічні умови організації учнівського самоврядування як засобу формування соціальної активності підлітків.

Практичне значення одержаних результатів дослідження, які стосуються змісту, форм і методів учнівського самоврядування як засобу формування соціальної активності підлітків, знайшло відображення у розробці та впровадженні методичних рекомендацій, щодо організації учнівського самоврядування для формування соціальної активності підлітків.

Апробація результатів та публікації. Основні положення і результати досліджень, висвітлених у кваліфікаційній роботі, були представлені та опубліковані у вигляді тез на XXVI Міжнародній науково-практичній конференції «Topical issues of practice and science» (Лондон, Об'єднане Королівство, 18-21 травня 2021р.) та III Всеукраїнській науково-практичній конференції «Соціальна підтримка сім'ї та дитини у соціокультурному просторі громади» (Україна, Суми, 1-2 червня 2021 року).

Структура та обсяг дослідження. Робота складається зі вступу, двох розділів, 4 підрозділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (62 найменування). Повний обсяг дослідження становить 59 сторінок, із них основний текст – 54 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ПІДЛІТКІВ

1.1. Формування соціальної активності підлітків як наукова проблема

Формування соціально активної особистості є складною і багатогранною проблемою і тому вимагає адекватного комплексного міждисциплінарного підходу до її вирішення.

Розглядаючи складові поняття «соціальна активність» та беручи до уваги, що вони взаємопов'язані, а деколи «зрощені» з такими поняттями як діяльність, спілкування, соціальна відповідальність, життєва позиція, громадський обов'язок, соціальна адаптація, соціалізація тощо, цей феномен доцільно проаналізувати у філософському, психологічному та педагогічному аспектах.

Філософи С. Бутенін, Л. Буєва, А. Брушлінській, Л. Мітрохін, розглядають соціальну активність як особливу форму взаємодії суб'єкта з навколишнім середовищем, як особливий стан будь-якої діяльності, що характеризується позитивно вираженою стороною.

Особливо значущими у контексті означеної проблеми є затверджені філософами ідеї самоцінності особистості, здатності людини до автономної самобудови, життєвого самовизначення, екзистенційному вибору (М. Бахтін, М.Каган, М.Мамардашвілі, Е.Фромм, К.Ясперс).

Поняття «соціальна активність особистості» у психологічній науці розкривається з позиції уявлень про природу якості особистості як системи дій, потреб і мотивів поведінки (Л. Божович, А. Леонт'єв, В. Мерлін, Л. Славіна). Соціальну активність як якість особистості, з одного боку, характеризують суспільно цінні мотиви, з іншого – активна поведінка, уміння не тільки пристосовуватися до обставин, а й враховувати і змінювати їх відповідно до засвоєних моральних норм. Ядром соціальної активності

особистості виступає суб'єктна активність, як зазначає Л. Виготський, існує зв'язок «внутрішньої» детермінації з активністю суб'єкта [12, с. 65].

У педагогіці питання соціальної активності досліджувалося багатоаспектно: як головне в характеристиці особистості – суб'єкта суспільних відносин (Т. Коннікова, Т. Мальковський, А. Зосімовський та ін.), як міра прояву соціальної дієздатності людини (Н. Анікеєв, Н. Огурцов, Е. Малах та ін.), як відповідальне і зацікавлене ставлення людини до праці, суспільства, духовного й суспільного життя (Ю. Азаров, Л. Архангельський, Л. Гордін та ін.).

Питання розвитку у дітей соціальної активності розглядалися з позиції взаємодії особистості і колективу: виховання особистості в колективі (А. Макаренко), духовна спільність колективу (В. Сухомлинський), особистісно-орієнтоване виховання (І. Бех, С. Поляков, І. Якиманська та ін.), педагогічні можливості дитячих об'єднань (М. Баяновська, Ю. Жданович, Р. Литвак, Ю. Поліщук).

Соціальна активність підлітка є складовою його соціального становлення, утвердження себе як члена певної спільноти, суспільства. Вона відображає його потребу у саморозвитку, самозміні, спрямована на самовизначення його у світі і прийняття світу в собі.

Соціальна активність – енергійна, посилена діяльність, діяльний стан, діяльна участь у чомусь. Вона є однією з характеристик способу життєдіяльності суб'єкта (особистості, групи, спільноти), що відображає міру (рівень) спрямованості здібностей, знань, навичок, концентрації вольових, творчих зусиль на реалізацію невідкладних потреб, інтересів, мети, ідеалів завдяки освоєнню, збереженню чи перетворенню існуючих або створенню нових умов, життєво важливих зв'язків з природним і соціальним середовищем, формуванню особистих соціальних якостей. Вона здійснюється в індивідуальній, груповій, колективній, масовій формах і проявляється в різних сферах життєдіяльності людини: трудовій, політичній, культурно-дозвілєвій, професійній, побутовій тощо.

Отже, соціальна активність – динамічне утворення, суб'єктом – носієм якої виступає людина; має різну ступінь прояву та залежить від співвідношення між соціальними обов'язками особистості у суспільно значущій діяльності та суб'єктивними установками на діяльність; її розвиток відбувається через систему зв'язків людини з навколишнім соціальним середовищем у процесі пізнання, діяльності і спілкування. Соціальна активність проявляється, як здатність діяти свідомо, не тільки пристосовуючись до зовнішнього середовища, але й цілеспрямовано змінюючи її. У практичному житті вона виступає як діяльність в організації та координації активності індивідів, в освоєнні ними зовнішнього середовища. Активність особистості визначається умовами навколишнього середовища і являє собою єдність зовнішньої і внутрішньої діяльності. Особистість вибирає той спосіб застосування своїх здібностей, який виражає її готовність до оволодіння певними видами діяльності і до їхнього успішного здійснення. Спосіб цей, в свою чергу, залежить від екзистенціальної сфери. У ролі провідних видів діяльності, які обумовлюють найважливіші зміни в психологічних процесах і вплив особистості, психологи виділили вчення і працю.

Соціальна активність особистості втілюється в реальних діях, вчинках, виявляється в повсякденній поведінці. Одне з визначальних умов і засобів розвитку соціальної активності – забезпечення єдності навчання і виховання, взаємозв'язку навчальної, позакласної та позашкільної роботи. Тобто безпосередньо соціально-педагогічна діяльність.

Соціальна активність (від лат. *Activus* – діяльний) – характеристика способу життєдіяльності соціального суб'єкта, що полягає у свідомій спрямованості його діяльності на перетворення соціальних умов відповідно до назрілих потреб, інтересів, в участі у вирішенні актуальних соціальних завдань, в формуванні у себе необхідних соціальних якостей. Через соціальну активність виражається рівень соціального потенціалу суб'єкта, його культура,

вміння, знання та навички, здатність охоплювати своєю діяльністю навколишній світ, змінювати його і разом з ним самого себе. На відміну від соціальної пасивності, яка гальмує соціальні реакції людини і відчужує її від суспільних завдань і проблем, соціальна активність є також формою швидкого реагування на зміни в соціальному середовищі, прояви, трансформації та реалізації соціальної енергії. Від соціальної активності людей безпосередньо залежить динамізм суспільства [8, с. 15].

Як відомо, соціальна активність є одним із найважливіших показників соціалізації людини. Під соціалізацією розуміють інтеграцію людини в систему соціальних відносин, в різні типи соціальних спільнот (групу, інститут, організації). Соціалізація розглядається як засвоєння нею елементів культури, соціальних норм і цінностей, на основі яких формуються якості особистості.

Соціалізація є надзвичайно важливим процесом як для суспільства, так і для окремих людей зокрема. Соціалізація – це процес та результат входження людини в систему суспільних відносин, регульованих суспільними інститутами, зокрема, інститутами сім'ї, побуту, держави, громадських організацій, освіти і виховання тощо [17, с. 5]. У процесі соціалізації людина набуває якостей, необхідних для життєдіяльності в суспільстві й відбувається становлення її соціального досвіду. Соціалізація забезпечує спадкоємність історичного розвитку.

Варто зазначити, що на соціалізацію особистості впливають три основні чинники, серед яких: особистість, культура та суспільство. Взаємодія між ними відбувається не хаотично, а в межах соціальних груп, невід'ємною частиною яких є індивід. Саме в ході взаємодії зазначених чинників структурується особистість, інтегруючись за допомогою культури в колектив, групу. Таким чином остаточне входження особистості в суспільне життя, що психологи називають третім етапом соціалізації з 18 років, вирізняється тим, що людина вступає в такі ж відношення з соціальним світом, світом політики, як і старші за віком люди. Тобто молодь стає

повноцінним членом суспільства, який є не просто об'єктом, на який здійснюється вплив зі сторони соціуму, але й є суб'єктом впливу, молодь з «майбутнього» країни – перетворюється на її теперішнє.

Активна соціалізація, перетворення молоді з пасивних членів суспільства на активних діячів, і творців власного життя і майбутнього свого і країни, відбувається за допомогою засвоєння і відтворення соціальних норм в соціальному житті. Таким чином вплив і пріоритетність певних агентів соціалізації змінюється на даному етапі, сім'я вже не відіграє провідну роль, однак на її місці постає соціум – університет, робота, ширші соціальні контакти, які молодь знаходить в неформальній освіті, участі в громадських організаціях.

Аналіз концепцій показує, що існують два підходи до розуміння сутності соціалізації. Ці підходи розрізняються уявленнями про людину та її ролі в процесі власного розвитку. Так, одні дослідники вказують на те, що зміст процесу соціалізації визначається зацікавленістю суспільства в тому, щоб його члени успішно опанували громадськими ролями, могли брати участь у продуктивній діяльності, створювали сім'ю, були законотворчими громадянами. Це характеризує людину як об'єкта соціалізації.

Інший підхід пов'язаний з тим, що людина стає повноцінним членом суспільства, виступаючи не тільки об'єктом, а й суб'єктом соціалізації. Як суб'єкт вона засвоює соціальні норми і культурні цінності суспільства в єдності з реалізацією своєї активності, саморозвитку, самореалізації в суспільстві, тобто не тільки адаптується до суспільства, але і активно бере участь в процесі соціалізації, впливає на саму себе і свої життєві обставини.

Говорячи про соціалізацію людини, ми маємо на увазі, перш за все формування готовності до реалізації індивідом сукупності соціальних ролей, освоєння цих ролей. При цьому відбувається соціальне самовизначення – вибір дітьми своєї ролі і позиції в загальній системі соціальних відносин, що

передбачає їх включення в цю систему на основі сформованих інтересів і потреб.

Соціалізація формує особистість, істотні риси якої визначаються тим, яке місце займає людина в системі соціальних відносин: дружніх, любовних, сімейних, виробничих, політичних, тощо. П. Наторп писав: «Людина стає людиною завдяки цілій спільноті ... не виростає на самоті, не виростає і просто одна поруч з іншою, в приблизно однакових умовах, але кожна – під багатосторонніми впливами одна одної, невинно реагуючи на ці впливи» [23, с. 72].

Соціальна адаптація передбачає активне пристосування індивіда до умов соціального середовища, асоціальну автономізацію – реалізацію сукупності установок на себе, стійкість в поведінці і відносинах, яка відповідає уявленню особистості про себе, її самооцінці. Рішення задач соціальної адаптації та соціальної автономізації регулюється удаваними суперечливими мотивами «Будь з усіма» і «Залишайся самим собою».

Безсумнівно, результатом соціалізації людини також є соціальна активність – реалізована готовність до соціальних дій, яка проявляється в сферах соціальних відносин людини. Таким чином, критеріями, які свідчать про соціалізацію людини, є: соціальна адаптованість, соціальна автономність і соціальна активність.

Саме соціальна активність більшою мірою і відображає суть соціального розвитку людини і одночасно його позицію у відносинах з іншими людьми. Розвиток особистості ґрунтується на її свідомому і несвідомому прагненні до зміни соціальних умов формування власних якостей, здібностей і цінностей орієнтацій. Передумовою соціальної активності є усвідомлений вибір особистістю участі в суспільному житті. Людина спочатку сама визначає ступінь своєї участі в соціальному житті, вже потім займає певну позицію.

Прояв соціальної активності можна помітити у соціально корисних діях, під вплив мотивів і стимулів, в основі яких лежать суспільно значущі

потреби. Вона розвивається через зв'язок людини з навколишнім світом і середовищем в процесі пізнання і спілкування.

Рівень соціальної активності залежить від співвідношення власних установок і потреб суспільства у виконанні соціально-значущих завдань.

Соціальна активність реалізується в відповідних соціальних знаннях і навичках. Вона є основною якістю людини, яка забезпечує її самовираження й самореалізацію в соціальних групах, суспільстві загалом. За умови сформованості цієї якості, особистість впливає на суспільні відносини, успішно реалізує свою життєву позицію в різних видах соціальної діяльності.

На розвиток соціальної активності в першу чергу впливають люди, які оточують індивіда, з якими він контактує протягом усього його життя. У процесі соціалізації виділяють дві фази: адаптацію і інтеграцію. Фаза адаптації протікає в процесі пізнання соціальної дійсності і включення особистості в саму сутність соціальної життєдіяльності. А включення індивіда в соціальне середовище глибинно і з особливим захопленням визначає фаза інтеріоризації.

Соціальна роль людини в суспільстві дуже важлива, адже через неї теж проявляється соціальна активність особистості. Соціальна активність здійснюється за допомогою загальноприйнятих норм і правил, способами поведінки людини, залежить від статусу індивіда або позиції в колективі і місця в міжособистісних стосунках.

Соціальна активність особистості може розглядатись як актуальна соціальна потреба, як перетворювальна здатність (властивість) і як стійка інтегративна якість особистості, що формується в соціальній діяльності. Як актуальна потреба, соціальна активність реалізується в певній системі цільових установок, мотивів, що визначають інтереси особистості, її залучення до діяльності, пов'язаної із задоволенням потреби, що виникла.

Як перетворювальна здатність, вона реалізується через відповідні соціальні знання, уміння й навички, спрямовані на розвиток себе й середовища згідно з обоюсторонніми інтересами особистості та суспільства.

Як стійка інтегративна якість, соціальна активність виявляється в ініціативності, старанності, соціальній відповідальності, вимогливості до себе, цілеспрямованості тощо.

Громадська активність будь-якого соціального об'єкта отримує своє реальне буття в предметній діяльності. На цій підставі багато дослідників справедливо зближують поняття «соціальна активність» та «діяльність», відзначаючи разом з тим відсутність тотожності між ними.

Активність особистості своє найвище вираження отримує в самостійності як особливому виді суспільно-позитивної діяльності, який вирізняється самостійністю і високою ініціативністю, джерелом яких є внутрішні, а не зовнішні спонукальні сили. Саме в самодіяльності насамперед реалізується соціальна активність, відбувається перехід від потенційної активності до реальної активності.

Отже, формувати і розвивати соціально активну особистість – це означає формувати в першу чергу її діяльну сутність. З цією метою педагогічний вплив здійснюється на всі грані особистості: інтелектуально-світоглядну, моральну, емоційно-вольову, поведінкову.

В результаті виховуються якості, які служать основою активності особистості: моральність, освіченість і культура, дисципліна і організованість. Активність людини, як було показано вище, формується під визначальним впливом соціального середовища, тому необхідно впливати на людину, на його життєдіяльність з тим, щоб створити сприятливу обстановку для здійснення цього процесу.

Деякі вчені-педагоги вважають, що соціально активна позиція особистості і соціальна активність, як дві громадських властивості особистості діалектично взаємопов'язані і взаємозумовлені в своєму виникненні і розвитку.

Закономірний процес прогресу соціально активної особистості учнів, особливо старших підлітків сільських шкіл, реалізується до високої соціальної активності в практичній трудовій діяльності.

У контексті нашого дослідження соціальна активність особистості підлітка розглядається як інтегративна якість, яка охоплює соціальні знання і досвід, потребу в самореалізації й досягненні суспільно значущих цілей і характеризується спрямованістю на різні види соціально корисної діяльності, готовності брати на себе відповідальність за прийняті рішення і власні дії й виявляється в конкретній соціальній діяльності. Розглянемо структуру зазначеної якості. Основними компонентами соціальної активності особистості, на нашу думку, є: соціальна обізнаність, просоціальна спрямованість, просоціальна поведінка.

Соціальна обізнаність передбачає знання й уявлення людини про себе та інших людей; про устрій і функціонування соціальних інститутів, різні соціальні явища й процеси, що відбуваються в суспільстві; просоціальні ролі й статусні позиції; про загальнолюдські норми і цінності.

Просоціальна спрямованість особистості виконує функції орієнтування соціальної життєдіяльності людини й визначає її життєву позицію: ставлення до себе, свого життя, до інших людей (суспільства), до світу, повагу й готовність до сумлінної праці на загальне благо, надання соціальної допомоги, свідоме ставлення до суспільних надбань. Просоціальна спрямованість визначає загальний рівень розвитку особистості й ступінь її активності у взаємодії з навколишнім середовищем. Просоціальна спрямованість, проявляється в діяльності через мотиви цієї діяльності.

Просоціальна поведінка характеризується відповідальним ставленням людини до соціально значущої діяльності, емпатією, вимогливістю до себе, ініціативністю особистості.

Соціальна відповідальність виявляється в усіх сферах життя та соціальних відносинах і характеризується як схильність людини поводитися відповідно до інтересів інших людей, дотримуватися прийнятих у суспільстві норм, виконувати рольові обов'язки й оцінювати наслідки та результати власних дій. Соціально відповідальна людина вміє співвідносити особистісні та громадські інтереси, адекватно реагувати на ту чи іншу ситуацію,

керуючись моральними нормами, вільно обирати варіант поведінки і відповідати за зроблений вибір.

Прояв просоціальної поведінки, яка характеризується участю особистості в соціально значущій діяльності та її відповідальним ставленням, співпереживанням, вимогливістю до себе, ініціативністю, свідчить про наявність у людини соціальної активності. Визначені компоненти: соціальна обізнаність, просоціальна спрямованість, просоціальна поведінка – ми розглядаємо в єдності, у взаємозв'язку і взаємозумовленості, завдяки чому утворюється цілісна якість.

Сутнісним системоутворювальним зв'язком компонентів соціальної активності є мета, обумовлена потребою особистості в розвитку здатності до перетворення себе й соціального середовища, самореалізації своїх сутнісних сил у соціально прийнятних напрямках.

Отже, соціальна активність особистості є інтегративною якістю, яка охоплює соціальні знання і досвід, потребу в самореалізації й досягненні суспільно значущих цілей і характеризується спрямованістю на різні види соціально корисної діяльності, готовності брати на себе відповідальність за прийняті рішення і власні дії й виявляється в конкретній соціальній діяльності.

Ця якість найбільш ефективно формується у старшому підлітковому віці, і кращим засобом для її формування є соціально значуща діяльність, до якої підлітки залучаються в процесі виховання. Це забезпечує засвоєння й відтворення соціального досвіду, гармонійне входження старшого підлітка в суспільне життя.

1.2. Соціально-педагогічні особливості підліткового віку

Підлітковий вік – період життя людини від 10-11 до 14-15 років. За своїм психологічним змістом підлітковий вік дуже неоднорідний: діти молодшого підліткового віку з психічного розвитку значно відрізняються від старших підлітків [16].

Підлітковий вік – це період статевого дозрівання, паралельно з яким досягають зрілості й інші біологічні системи організму. У соціальному аспекті підліткова фаза є продовженням первинної соціалізації. У період підліткового віку постають завдання соціального й особистісного самовизначення, орієнтування і визначення свого місця в дорослому світі. Центральною лінією психічного розвитку особистості в ранньому підлітковому віці вважають становлення готовності до життєвого самовизначення (Л. Дубровіна, В. Толстих, І. Кон та ін.). Розвиток цього інтегрального психічного новоутворення передбачає особистісне зростання, а також формування індивідуальності як особливої психічної структури. У зарубіжній психології аналогом поняття «особистісне самовизначення» виступає категорія «психосоціальна ідентичність», розроблена і введена в науковий обіг американським вченим Еріком Еріксоном. Цей вчений розглядав ідентичність за двома аспектами: єдність органічного та індивідуального компонентів (єдність фізичного зовнішнього образу, задатків, тотожності, автентичності і цілісності людського індивідуального буття); соціальний компонент (групова ідентичність – входження особистості у різні спільноти; психосоціальна ідентичність – відчуття людиною значущості свого буття для суспільства) [25, с. 112].

Кожен із названих аспектів ідентичності дослідник схарактеризував у межах позитивного (яким має бути індивід з погляду соціального оточення) і негативного (те, яким він не має бути) полюсів. У протиборстві цих полюсів і формується ідентичність. Для позитивного розвитку людини необхідне переважання позитивної ідентичності над негативною.

Складності, що виникають під час формування особистості неповнолітнього, можуть бути підставою для виникнення відхилень у розвитку та формування неадекватної поведінки. Надзвичайно важливим напрямом розвитку готовності до життєвого самовизначення особистості є вибір професійного майбутнього, тобто професійне самовизначення. Саме в

цьому напрямі здійснюється самоактуалізація особистості, її особистісне зростання.

Цей складний акт самовизначення є вирішальним чинником у виборі способів розв'язання тих чи інших життєвих проблем. Процес самовизначення відбувається у кілька етапів, зокрема, формування відповідних переконань, принципів, ціннісних орієнтацій та мотивації і, як результат, завершується досягненням стабільного становища тією чи іншою сферою соціального життя.

Виникнення феномена самовизначення пов'язується з розвитком самосвідомості: від усвідомлення себе, до утвердження у світі дорослих і потім переходу до нового рівня, що характеризується почуттям відповідальності [28, с. 45].

Особистісне самовизначення – це процес активного визначення молодою людиною свого місця у системі суспільних відносин, побудова життєвої перспективи особистості. На його основі формуються інші види самовизначення (професійне, громадське, творче, колективне тощо). Крім того, особистісне самовизначення виступає чинником регуляції діяльності підлітка.

Особистісне самовизначення визначається як інтегруючий компонент, що дозволяє знайти своє місце в суспільстві на основі особистісно-вироблених цінностей. Цей процес активного визначення людиною свого місця в системі суспільних відносин, що має ціннісно-сміслову природу і являє собою побудову життєвої перспективи та вироблення індивідуальної «філософії життя». Сучасна наука визначає рівні особистісного самовизначення: самосприйняття, рефлексія, самооцінка, самоутвердження, розвиток соціальних мотивів і формування особистісного смислу.

Особистісне самовизначення передбачає перетворення внутрішньої позиції неповнолітніх на сталу життєву позицію [10, с. 203]. Водночас розвинення самовизначення можливе за умови певного рівня розвитку

самосвідомості, що є важливим психічним новоутворенням завершення підліткового та початку юнацького віку.

Вияв здатності підлітка до внутрішнього діалогу визначається науковцями (В. Мухіна, З. Белоусова) провідною ознакою юнацької самосвідомості. Такий її стан базується на основі об'єктивних та суб'єктивних передумов, які, у свою чергу, виступають передумовами особистісного самовизначення. До особливостей самовизначення неповнолітніх дослідники відносять брак довіри і взаєморозуміння, нерівномірну підготовленість до участі в соціально необхідній діяльності та слабку підготовку до реалій життя в цілому. Поява внутрішньої потреби у формуванні певної смислової системи, розвиток ціннісно-орієнтаційної діяльності та почуття відповідальності, стабілізація та ієрархізація мотиваційної сфери підлітка складають суб'єктивну сторону передумов особистісного самовизначення особистості в такому віковому періоді [14, с. 56].

У наукових працях, присвячених підлітковому і юнацькому віку (А. Баллон, Ф. Пиген, Смірнов В. та ін.), показано: у підлітковому віці центральним новоутворенням є самосвідомість, що має в цей період соціалізований характер: підліток разом з усвідомленням себе, усвідомлює своє призначення, можливості власної реалізації.

На цьому етапі зумовленість соціального розвитку визначається особливостями діяльності, що має два аспекти: предметно-практичний і засвоєння людських відносин (Д. Фельдштейн).

На такому етапі закріплюються загальні інтегральні зв'язки, підвищуючи ступінь урівноваженості, контролю, подальший розвиток отримує мотиваційно-потребова сфера, (А. Петровський); зростає диференціація в галузі самосвідомості, часовий горизонт розширюється та поглиблюється [2, с. 78].

Включаючи в себе не лише особистісні, але й соціальні перспективи, людина виходить на рівень особистості історичного плану, ставши

особистістю для себе. Прискорюючи або затримуючи виникнення вікових особливостей неповнолітніх, змінюючи форму їх вияву, соціальне середовище не може виключити їх наявності взагалі. Теоретичне вивчення проблеми становлення особистісного самовизначення неповнолітніх дає підставу стверджувати, що цей процес включає в себе розвиток та становлення особистої системи цінностей підростаючої людини. Формування таких цінностей відбувається у процесі навчання в освітніх закладах в яких вчитель передає досвід людства, зафіксований у найрізноманітніших формах. Оволодіння цінностями, соціальним досвідом створює всі можливості для молодого покоління брати активну участь у трудовій, суспільно-політичній галузях життєдіяльності, у сімейній сфері. Успішність такої передачі забезпечується за умов, коли суспільні цінності, що передаються, сприймаються, розуміються та приймаються неповнолітніми як такі, що мають значення для них, задовольняють їх власні потреби і не викликають внутрішнього дискомфорту. Педагогічний процес традиційно розуміється як одnobічне збагачення молодого людини інформацією [34, с. 51].

Однак для успішного здійснення цього процесу впливу з боку лише педагогів недостатньо. Оскільки підліток – це особистість, яка формується, він є не тільки об'єктом соціалізації, але й самосвідомим, творчим суб'єктом життєдіяльності, автономною соціокультурною реальністю, своєрідною субкультурою, яка наділена власною мовою, традиціями, фольклором, функціями, структурою [10, с. 66].

Аналіз психологічних особливостей формування ціннісних орієнтацій сучасної молоді показав, що є нагальна потреба в кваліфікованій психолого-педагогічній допомозі під час їх особистісного самовизначення: по-перше, зафіксований низький рівень сформованості структури ціннісних орієнтацій, свідчить про проблеми у визначенні основних життєвих цінностей та основних засобів їх досягнення; по-друге, орієнтація сучасного підлітка на особисто значущі цінності переважає інтелектуальні, суспільно значущі цінності [16, с. 39].

Формування адекватних уявлень про себе, позитивної самооцінки підлітка – одне з найважливіших завдань педагогів, вихователів, психологів. Адже підліток з негативною самооцінкою схильний майже в кожній ситуації знаходити нездоланні перешкоди, має високий рівень тривожності, гірше пристосовується до шкільного життя, важко розуміється з ровесниками [16, с. 52]. Варто звернути увагу і на ціннісно-смыслову природу особистісного самовизначення, яка передбачає формування певної системи ціннісних орієнтацій неповнолітнього. Інакше кажучи, активне визначення своєї позиції у ставленні до соціально значущих цінностей, а також місця, яке молода людина займає в суспільстві. Ціннісні орієнтації (і в цьому полягає їх важлива особливість) є компонентом не тільки свідомості, але й поведінки. Тому ціннісна орієнтація зовсім не обмежується раціональним наданням переваги або вибором тієї чи іншої цінності, вона стає здобутком усього життя індивіда, перетворюється в його переконання, мотиви поведінки.

Основним змістом ціннісних орієнтацій виступають політичні, світоглядні, моральні переконання людини, звички, моральні принципи поведінки. Через це в будь-якому суспільстві ціннісні орієнтації стають об'єктом виховання, цілеспрямованого впливу. Специфічну роль у формуванні ціннісних орієнтацій підростаючої особистості відіграють соціальні цінності. У поєднанні з соціальними нормами вони складають єдину ціннісно-нормативну систему регуляції поведінки індивіда, а також виступають як феномени суспільної свідомості. Саме вони набувають для значення цілей, соціальних орієнтирів, мотивують діяльність і дають можливість здійснювати її в певних соціально схвалених межах. Регуляція поведінки неповнолітнього соціальними цінностями має досить загальний характер, на відміну від норм, діапазон застосування яких завжди суворо окреслений. Специфічним є основний соціальний механізм дії цінностей, яким є суспільна думка у формі схвалення або засудження. У свою чергу механізмом дії соціальних норм є, відповідно, правові, економічні і суспільні

санкції. Однак соціальні цінності стають ефективним засобом регуляції поведінки лише в тому разі, якщо вони усвідомлюються юнаком, внутрішньо приймаються ним, тобто є предметом його ціннісних орієнтацій. Соціальні цінності, що культивуються суспільством, мають відповідати потребам та інтересам індивіда, завдяки чому і відбувається процес їх засвоєння, що завершується формуванням відповідних орієнтацій на цінності, їх реалізацією в щоденній активності.

Слід зазначити, що напочатку життєвого шляху цінності мало усвідомлюються, запозичуються, ґрунтуються на бажаннях, потягах. Пізніше людина виявляє цінності абсолютні, ідеальні, загальні. Усе реальне, знайоме їй вже не влаштовує, не задовольняє: виникає віковий песимізм. Наближення до дорослості є наближенням до реальних, одиночних, конкретних цінностей. Якщо підліток усвідомлює свою дорослість і прагне ствердитись у світі дорослих, то новий рівень його самосвідомості характеризується почуттям відповідальності за свою поведінку, здатністю до самовизначення. Становлення системи ціннісних орієнтацій, вибір життєвого шляху і планів складає головний акумулюючий момент формування самосвідомості неповнолітніх [15, с. 186]. Аналіз психолого-педагогічних досліджень показує, що виховання на основі засвоєння певних цінностей є головним напрямом у формуванні особистості, її духовного світу й духовної культури.

Важливим аспектом становлення особистості підлітка є зміни в його мотиваційній сфері: виникає певна ієрархія мотивів. За змістом на перше місце висуваються мотиви, пов'язані з життєвими планами молодої людини, її намірами щодо майбутнього. За механізмом дії мотиви у старшому віці є не безпосередньо діючими, а такими, що виникають на основі свідомо поставленої мети. Мотиваційна сфера опосередковується світоглядом і на цій основі є свідомо керованою [27, с. 137]. Досліджуючи проблему розвитку особистості, К. Абульханова-Славська визначила рівні розвитку особистості у плані самовизначення. Так, на вихідному рівні організації життя індивіда особистість ніби не виділяється з перебігу подій життя та змін його умов. На

наступному рівні особистість починає виділятися, самовизначатися відносно подій, мінливість індивіда під їх впливом припиняється – особистість стає стабільною. На вищому рівні особистість не тільки самовизначається відносно перебігу окремих подій (наприклад, до тих чи інших власних вчинків, бажань), вона самовизначається в ході життя в цілому. Людина починає все більш послідовно і конкретно формувати свою лінію життя, що має власну логіку, не обов'язково таку, що призводить до успіху чи задоволення. Усе життя особистість шукає найправильнішої відповіді і все життя її переслідує психологічний стан незадоволеності, який у такому разі є рушійною силою самовдосконалення, самоактуалізації, самопізнання себе та навколишнього світу [38, с. 36]. Цікаво, що особистісні суперечності молодій людині виражаються не тільки в полярності почуттів та емоцій, але й у суперечливості бажань і прагнень, в безпосередності та непослідовності поведінки. Це свідчить про несталість особистості неповнолітнього, про те, що вона знаходиться на перехідній стадії свого формування. Але успішно подолати цей етап у своєму житті молода людина може з допомогою цілеспрямованих та систематичних впливів педагогів, психологів, вихователів, батьків, які розуміють її внутрішні проблеми.

Обов'язковою умовою ефективного формування системи ціннісних орієнтацій неповнолітнього є тісна взаємодія зовнішніх і внутрішніх чинників. Вплив соціальних факторів обов'язково заломлюється через психологічні особливості молоді людини, її готовність сприймати або не сприймати зовнішні впливи, приймати або не приймати соціальні норми, ідеали, вимоги суспільства та ставити їх уряд особистих переконань, цінностей і, як наслідок, дотримуватись відповідних правил поведінки.

Отже, з урахуванням викладеного можна зробити висновок, що у підлітковому віці провідним центром соціального розвитку особистості є феномен самовизначення. Його виникнення можливе за умови певного рівня розвитку самосвідомості, що є важливим новоутворенням такого вікового періоду [24, с. 145].

Підлітковий вік через неоднозначне протікання процесу психологічного дорослішання і статевого дозрівання дитини відноситься до числа кризових, критичних періодів онтогенезу. Питання про неминучість кризи і її протяжності є дискусійним. В традиційних, «примітивних» культурах, завдяки обрядам, які представляють собою не тільки систематичну підготовку до статусу дорослої людини, так і його публічне, урочисте визнання, кризи дорослішання виявлено не було.

Однією з характеристик підліткової вікової кризи, загальної для всіх історичних епох, культур і етносів, є біологічне дозрівання, яке відрізняється бурхливим фізичним розвитком і статевим дозріванням.

Найбільш складним в будь-якій періодизації вважається вік від 13 до 15 років. Це період бурхливого і нерівномірного зростання і розвитку організму, що призводить до підвищеної збудливості, лабільності настрою і швидкої стомлюваності.

Підлітковий вік є періодом переходу від дитинства до дорослості. Тому центральним його утворенням є внутрішнє самовідчуття підлітка дорослим та вимога до оточуючих сприймати і ставитися до нього як до дорослої людини. Однією з яскравих особливостей підліткового віку є особистісна нестабільність, що виявляється в афективній «вибуховості», частих змінах настрою, суперечливості, нестійкій поведінці, впаданням в крайності. Підліток надзвичайно схильний до зовнішніх впливів, і ця залежність від зовнішніх впливів може породжувати серйозні соціальні проблеми (делінквентна поведінка, рання алкоголізація, наркоманія, суїциди).

Психічний розвиток підлітка тісно пов'язаний з таким найважливішим новоутворенням особистості, як самосвідомість. Саме в цей період спостерігається бурхливий розвиток самосвідомості, орієнтування особистості на власну оцінку. Якщо молодший школяр в оцінці своєї діяльності і якостей своєї особистості довіряється вчителю, то підліток прагне мати свою оцінку, власну думку.

Самосвідомість виражається в таких формах як самоспостереження, самооцінка, прагнення до самоствердження і самовдосконалення впочутті власної гідності. Інтерес до самих себе виникає не з цікавості, а від прагнення зрозуміти, що у вчинках і ціліє правильним, чого варто домагатися в житті.

Аналіз наукової літератури дозволяє зробити висновок, що протягом підліткового періоду перебудовуються всі колишні відносини підлітка до світу і самого себе, розвиваються процеси самосвідомості і самовизначення, що призводять зрештою до тієї життєвої позиції, з якої почнеться його самостійне життя.

Процес розвитку індивідуально-вікових особливостей підлітків має поступальний характер. Загальні закономірності підліткового віку виявляються через індивідуальні варіації, які залежать, не тільки від навколишнього середовища підлітка і умов виховання, а й від його фізичних та індивідуальних особливостей. Підлітковий вік відіграє важливу роль в загальному процесі становлення людини як особистості, коли на основі якісно нового характеру, структури і складу діяльності дитини закладаються основи свідомої поведінки, окреслюється загальна спрямованість у формуванні моральних уявлень і соціальних установок. Даний період характеризується виходом дитини на якісно нову соціальну позицію, в якій формується її свідоме ставлення до себе як до члена суспільства.

Найважливішою особливістю молодших підлітків є поступовий відхід їх від прямого копіювання, оцінок дорослих до самооцінки, набувається у процесі самопознання. У молодшому підлітковому віці (11-12 років) провідну роль відіграє спілкування з однолітками в контексті власної навчальної діяльності підлітка. Провідними видами діяльності підлітків цього віку є навчальна, суспільно-організаційна, художня та трудова. Виконання зазначених видів корисної діяльності у молодших підлітків виникає усвідомлене прагнення брати участь в суспільно необхідній роботі, ставати суспільно значущим.

Освітнє середовище відіграє важливу роль у становленні особистості підлітків. Важливим є їх зацікавленість до процесу навчання у іншому випадку можливим є педагогічні ризики. Факторами педагогічного ризику можуть виступати: фактор умов навчання (не ергономічна обстановка класної кімнати, порушення гігієнічних умов в класній кімнаті); фактор навчального навантаження (надмірна навчальне навантаження, невміння розподіляти навчальне навантаження протягом дня, тижня, чверті, навчального року); фактор взаємин (особливо взаємини педагога з підлітком і його батьками, об'єктивність отриманих учнем оцінок).

У підлітковому віці підвищується значимість спілкування з однолітками. У них змінюються інтереси, тому традиційний урок і методи викладання не в повній мірі задовольняють пізнавальну активність учнів. Вікові особливості підлітків є умовами участі в проектній діяльності. Адже саме в молодшому підлітковому віці проявляється теоретичне рефлексивне мислення, що в проекті є важливим. Саме командна (проектна) співпраця дозволяє учням опанувати проектні уміння, оскільки дітям даного віку важко самостійно виділити проблему, сформулювати цілі та завдання, а також розробити план роботи над своїм проектом. У дітей цього віку ще не остаточно сформувалося суб'єктивне відчуття часу, і вони не завжди можуть розподілити його раціонально, не завжди об'єктивно оцінюють свої сили і можливості.

Молодші підлітки часто не в змозі швидко перейти від вирішення однієї проблеми до іншої, реагувати на нові обставини і вносити корективи в свою роботу. Їм важко зберігати інтерес до однієї теми протягом тривалого періоду, виділяти головне із запропонованого виду роботи. Крім того підлітки не завжди розуміють прочитане, вміють аналізувати, узагальнювати і класифікувати. У них не достатньо сформовані навички самопрезентації, не вистачає словникового запасу для захисту власної проектної ідеї.

Будь-які порушення в системі взаємин учня з педагогом і класним колективом негативно відбиваються на психічному здоров'ї учня, веде до

порушення його емоційного благополуччя. Переживання виникають і в результаті невідповідності особистісних очікувань з оцінкою референтної групи однолітків. Причому для підлітків з негативними особистісними очікуваннями в подібній ситуації, також властиво переживання тривоги. Переживання негативних емоцій в цьому віці може бути викликано і пізнавальною діяльністю, очікуванням оцінки досягнутих результатів з боку дорослих і реакції оточуючих однолітків.

Взаємини з дорослимив цей період має складний і суперечливий характер. З одного боку, більшість підлітків дуже прив'язані до вчителів і батьків, з іншого боку, вони претендують на більшу самостійність, розширення своїх прав. Дуже часто поведінка дитини не відповідає його справжнім почуттям і переживанням. Наприклад, дитина переживає із-за суперечки з дорослим, проте не знає як налагодити взаємостосунки.

У середній ланці школи докорінно змінюються умови навчання. Діти переходять від одного основного вчителя до системи «класний керівник – учителі-предметники», уроки, як правило, проходять в різних кабінетах. Таким чином спектр ситуацій, що викликають переживання дитини розширюється і носить повсякденний характер. Це можуть бути перевірка і оцінка знань, авторитарність викладачів, звинувачення, що переходять до обговорення особистісних рис, ситуації неуспіху в діяльності. Школа лише виявляє, особливості дитини, сформовані в родині, і служить ситуацією-стимулом, провокуючим реакцію.

Аналіз наукової літератури з проблеми підліткового віку дозволяє зробити висновок, що протягом підліткового періоду змінюються і перебудовуються всі колишні відносини підлітка до світу і самого себе, розвиваються процеси самосвідомості і самовизначення, що призводять до тієї життєвої позиції, з якої почнеться його самостійне життя. Низька самооцінка і супроводжуючий її негативний емоційний фон виступають сильним фактором ризику розвитку кризового стану і саморуйнуючої поведінки.

Висновки до розділу 1

Формування соціально активної особистості дитини виступає як одне з найважливіших завдань педагогіки. Соціальна активність є основною якістю людини, яка забезпечує її самовираження й самореалізацію в соціальних групах, суспільстві загалом. За умови сформованості цієї якості особистість впливає на суспільні відносини, успішно реалізує свою життєву позицію в різних видах соціальної діяльності.

Соціальна активність є характеристикою способу життєдіяльності соціального суб'єкта, що полягає у свідомій спрямованості його діяльності на перетворення соціальних умов відповідно до назрілих потреб, інтересів, в участі у вирішенні актуальних соціальних завдань, в формуванні у себе необхідних соціальних якостей. Через соціальну активність виражається рівень соціальних потенцій суб'єкта, його культура, вміння, знання та навички, здатність охоплювати своєю діяльністю навколишній світ, змінювати його і разом з ним самого себе. На відміну від соціальної пасивності, яка гальмує соціальні реакції людини і відчужує її від суспільних завдань і проблем, соціальна активність є також форма швидкого реагування на зміни в соціальному середовищі, прояви, трансформації та реалізації соціальної енергії.

Підлітковий вік через неоднозначне протікання процесу психологічного дорослішання і статевого дозрівання дитини відноситься до числа кризових, критичних періодів онтогенезу. Підлітковий вік – це період статевого дозрівання, паралельно з яким досягають зрілості й інші біологічні системи організму. Такими науковцями як А. Баллон, Ф. Піген, В. Смірнов, Л. Виготський, Д. Ельконін, Л. Божович було визначено, що у підлітковому віці центральним новоутворенням є самосвідомість, яка набуває у цей період соціалізованого характеру: підліток разом з усвідомленням себе усвідомлює своє призначення, відчуває непереборне прагнення до групування, механізмом якого стає спілкування.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ПІДЛІТКІВ ЗАСОБАМИ УЧНІВСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ

2.1. Зміст, форми і методи учнівського самоврядування як засобу формування соціальної активності підлітків

Соціально-економічні зміни в Україні обумовлюють зацікавленість держави і суспільства в підготовці молодого покоління, що володіє високим рівнем демократичної культури, достатньою соціальною активністю і готовністю здійснювати перетворення як в суспільному житті, так і в особистому для поліпшення соціального середовища.

Тим часом, аналіз сучасної соціологічної, психолого-педагогічної літератури [1; 4; 6; 10; 14] свідчить про недостатню підготовленість підлітків до взаємодії зі соціальним середовищем, про їхню невпевненість у власних силах і недостатню компетентність у вирішенні виникаючих перед ними соціальних проблем. У зв'язку з цим виникає питання, які методи, засоби, форми роботи в школі повинні бути використані для формування соціальноактивної особистості, підготовленої до позитивних змін і відповідальної за свої дії вчинки. Проблемою учнівського самоврядування на сучасному етапі розвитку освіти активно займаються І. Єрмаков, Г. Кириченко, М. Приходько та інші. Формуванням громадянськості цікавилися В. Сухомлинський, В. Оржехівська, О. Пометун та інші.

Учнівське самоврядування є особливим освітнім простором, спроектованим як середовище педагогічно організованих актів розвитку дитини. Мета і цінності такого середовища обумовлені завданнями вікового розвитку. Учнівське самоврядування завдяки охопленню всіх сторін шкільного життя учня, неформальному й нерегламентованому характеру, відповідності інтересам і запитам школярів, комплексному впливу на

розвиток особистості, виступає невід'ємною частиною виховного середовища загальноосвітніх навчальних закладів.

Категорія «учнівське самоврядування» має значну кількість інтерпретацій, джерелом яких є багатогранність цього психолого-педагогічного явища. На підставі систематизації результатів контент-аналізу змісту поняття дослідником В. Кириченко встановлено, що, *по-перше*, усі ознаки більшості визначень, можна звести до п'яти найбільш поширених і *загальних одиниць-ознак*, а саме:

- невід'ємна частина самоврядування і демократизації загальноосвітніх навчальних закладів;
- компонент і суб'єкт виховної системи навчального закладу;
- здійснювана самими дітьми діяльність, що охоплює цілепокладання, планування, способи реалізації плану, організацію обліку і контролю;
- форма організації життєдіяльності колективу учнів для досягнення суспільно значимих цілей;
- засіб розвитку і саморозвитку суб'єктної сфери школярів у діяльності, спільності та свідомості.

По-друге, усі трактування поняття «учнівське самоврядування» взаємопов'язані, і, незалежно від того які компоненти автори висувають на перший план (колективотворення, діяльність, управління, розвиток суб'єктності), вони розглядають їх як системоутворюючі центри.

По-третє, дослідники учнівського самоврядування вказують на те, що його середовище має потужний профілактично-виховний потенціал, на який упродовж багатьох років спиралися педагогічна наука і виховна практика при вирішенні різноманітних соціально-педагогічних завдань.

У результаті контент-аналізу дефініцій В. Кириченко здійснює уточнення поняття учнівське самоврядування як діяльність учнів з аналізу, планування й організації життя учнівського колективу школи, створення сприятливого середовища для взаємодії та розвитку однолітків і вирішення

інших соціально значимих завдань, що реалізуються самостійно чи спільно з дорослими членами шкільної спільноти [27, с. 98].

Отже, наявність учнівського самоврядування створює умови для спільного визначення правил шкільного співжиття та формування у учнів відносин співпраці, колективізму, рівноправ'я, прийняття норм справедливості, взаєморозуміння, турботи усіх про кожного й кожного про усіх.

Аналіз наукових джерел і спеціальної літератури дав змогу виявити основні характеристики учнівського самоврядування, що визначають сприятливість його середовища для профілактики девіантної поведінки учнів, такими є:

- добровільність залучення учнів до варіативних видів соціально значимої діяльності (О. Прутченков);
- наявність оптимістичної стратегії до визначенні соціально значимих і особистісно орієнтованих задач (А. Макаренко);
- можливість опанування навичками конструктивної взаємодії, запобігання девіантній поведінці у процесі спільної діяльності учнів, педагогів, батьків (Д. Рогаткін);
- формування готовності учнів до самозахисту своїх інтересів за усвідомлення власної соціальної захищеності (З. Пойманова);
- урахування дитячих інтересів, індивідуальних потреб, переваг за мотивації до самостійної соціальної практики (М. Рожков);
- набуття досвіду діяльнісного патріотизму, відповідальності (П. Вербицька);
- моделювання життєвих ситуацій, у яких виявляються, виробляються і формуються позитивні, соціально значимі якості особистості (А. Костюченко).

Саме завдяки сполученості цих характеристик, їх взаємодоповненню і взаємопосиленню учнівське самоврядування здатне забезпечити участь учнів у вирішенні значимих для них життєвих проблем і є дієвою формою

організації колективу учнів, яка повною мірою забезпечує використання виховного потенціалу середовища, вплив виховую чого колективу, силу громадської думки у профілактиці девіантної поведінки школярів.

Учнівське самоврядування характеризується організаційною структурою – чітким взаємозв'язком органів самоврядування, за допомогою якого досягається функціонування і розвиток його системи. Чотири елементи серед яких суб'єкт, об'єкт, засіб і умова у своїй єдності утворюють структуру діяльності учнівського самоврядування. Сама ж діяльність має мету – мотив – дії та операції [43, с. 72].

Учнівське самоврядування є уособленням демократичної атмосфери у навчальному, формою самодіяльної організації дитячого життя у ній, важливим чинником самовиховання особистості. Реалізують його органи учнівського самоврядування, котрі складаються з виборних або уповноважених осіб, яким колектив доручає спільно планувати громадські справи, розподіляти доручення між учнями, перевіряти їх виконання, координувати та об'єднувати роботу первинних осередків.

На думку дослідника М. Фіцули структура шкільного учнівського самоврядування не є стандартною. Постійним органом учнівського колективу в багатьох навчальних закладах є учнівський комітет, під керівництвом якого в системі самоврядування діють такі комісії з представників груп:

- навчальна (облік відвідування; керівництво роботою навчальних кабінетів, гуртків, наукових товариств; організація огляду знань, підготовка та проведення олімпіад, конкурсів, предметних вечорів тощо);

- трудова (обладнання майстерень та кабінетів, організація таборів праці та відпочинку, створення кабінетів профорієнтації, організація трудових справ та ін.);

- господарська (організація самообслуговування, облік збереження майна, дрібний і поточний ремонт, упорядкування території);

- дисципліни та порядку (організація та контроль за чергуванням, випуск «блискавок», боротьба за дотримання учнями правил поведінки);
- санітарна (виставлення оцінок за чистоту, піклування про зовнішній вигляд учнів, боротьба за дотримання санітарно-гігієнічних вимог тощо) [59, с. 257].

До основних функцій учнівського самоврядування відносять соціалізуючу, допоміжну організаційно-практичну, компенсаційну та інноваційну функції. Соціалізуюча функція визначається характеристиками серед яких:

- стимулювання інтересу до навчання, трудової і суспільно-корисної діяльності;
- створення оптимальних умов для виявлення і розвитку творчих здібностей, організаційних навичок;
- створення умов для самореалізації особистості;
- вільний розвиток учнів;
- свідомий вибір соціальних цінностей.

Допоміжна організаційно-практична функція здійснює регулювання взаємин всередині школи та поєднує «законодавчу» і «виконавчу» функції. Компенсаційна – полягає у самодіяльності і самоорганізації у різних видах та діяльності за неможливості задовольнити потреби учнів. Інноваційна функція протиставляє себе бюрократизованим формам суспільної діяльності [42].

Аналіз теоретичних джерел [17; 20; 22] і узагальнення практичного педагогічного досвіду дозволили виявити форму участі дітей у житті школи – учнівське самоврядування, що сприяє соціалізації учнів, накопиченню ними певного соціального досвіду, включення їх в рішення різних соціальних проблем, підготовці до життя. Необхідність і актуальність участі дітей в даній формі активності пояснюється з наступних позицій:

- по-перше, враховуються вікові та психологічні особливості підлітка (підвищене сприйняття взаємодії в групі, готовність до змін, соціальних явищ; потреба у визнанні, наявність мотивації);

– по друге, враховуються думки педагогів, які стверджують, що участь в учнівському самоврядуванні сприятиме формуванню ціннісного ставлення до себе і активної громадянської позиції; дозволить навчаючись розвивати соціальні навички і підвищити соціальну компетентність; крім цього підготує до прийняття рішень при створенні певних проблемних ситуацій [25; 29; 40].

Підлітки прагнуть до об'єднання в групи в тому випадку, якщо припускають в перспективі цікаве життя, можливість вирішувати існуючі проблеми. Свідомість приналежності до групи, почуття солідарності дає їм відчуття психологічного комфорту, стійкості, благополуччя і формує почуття відповідальності як за себе, так за інших. У цьому і полягає актуальність і ефективність учнівського самоврядування [11].

Учнівське самоврядування – форма реалізації підлітками права на участь в управлінні освітніми організаціями, що уможливорює участь учнів у вирішенні питань щодо організації навчально-виховного процесу спільно з педагогічним колективом і адміністрацією установи; право, яким володіють в школі учні на урахування їх думки в управлінні тієї освітньою організацією, де вони навчаються.

Класне учнівське самоврядування – це система залучення школярів до соціально значущої діяльності; система органів самоврядування класного колективу, що діє за принципом співтворчості з класним керівником.

До завдань учнівського самоврядування віднесено:

- реалізація права підлітків на участь в процесі управління освітньою установою;
- створення умов для самореалізації особистості підлітка (розвиток творчих здібностей, формування самостійності, активності і відповідальності в будь-якому виді діяльності);
- визначення організаційної структури учнівського колективу, покликаної реалізувати виявлені потреби і інтереси підлітків;
- організація діяльності органів учнівського самоврядування;

- виховання позитивного ставлення до загальнолюдських цінностей, норм колективного життя;

- підведення підсумків роботи, аналіз її результатів;

- формування у підлітків потреби і готовності вдосконалювати свою особистість, створення умов для розвитку здібностей та інтересів членів учнівського колективу, розвиток самостійного мислення і самосвідомості, соціальних компетенцій, громадянської позиції, громадянської відповідальності;

- створення системи самоврядування яка забезпечує соціалізацію кожного учня;

- організація групової, колективної та індивідуальної діяльності, що залучає підлітків в суспільно-цілісні відносини [19].

Зміст роботи органів самоврядування визначається провідними видами діяльності, характерними для організації позакласної роботи школі, серед яких:

- пізнавальна діяльність – предметні тижні, зустрічі з цікавими людьми, інтелектуальні ігри, диспути, конференції, консультації (взаємодопомога учнів у навчанні), розробка проектів і їх реалізація;

- трудова діяльність – турбота про порядок і чистоту в школі, впорядкування шкільних приміщень, організація чергування;

- спортивно-оздоровча діяльність – організація роботи спортивних секцій, спартакіад, змагань, спортивних естафет, днів здоров'я;

- художньо-естетична діяльність – тематичні концерти, фестивалі, свята, конкурси, акції, виставки, зустрічі;

- інформаційна діяльність – прес-центр (письмова інформація про життя класів школи) [18].

Всі види діяльності плануються самими учнями, в процесі реалізації запланованих дій учням надається допомога, як на рівні класу так і на загальношкільному рівні.

Структура учнівського самоврядування підпорядкована двом принципам: існуючій системі учнівського самоврядування в даному навчальному закладі і віковим особливостям учнів конкретного класу.

Найбільш ефективними органами класного самоврядування можуть бути тимчасові мікроколективи (під керівництвом реального лідера), які обираються на навчальне півріччя. Якщо в навчальному закладі існує загальна система учнівського самоврядування, то до її складу входять представники кожного класу (лідери класу, голови класної ради та ін.).

Система шкільного самоврядування характеризується двома рівнями. Перший рівень – індивідуальний, окремі підлітки, які мають право обирати і бути обраними до органів учнівського самоврядування, активно беруть у ньому участь, класи, які вибирають зі свого числа представника в органи учнівського самоврядування, і які висувають кандидата в Голови учнівського самоврядування. До соціально-педагогічних завдань індивідуального рівня самоврядування відносять: стимулювання самостійної діяльності та ініціативи підлітків під керівництвом класних керівників; створення умов для реалізації творчого потенціалу кожної особистості; виховання відповідальності за доручені справи; забезпечення відносин співробітництва між вчителями та підлітками.

Другий рівень складає шкільне самоврядування. Вищим органом самоврядування школи є Рада школи. Рада займається законотворчою діяльністю, проводить спільні засідання із залученням громадськості, до функцій якої входить планування і відстеження поточних справ.

Голова Ради учнівського самоврядування – регламентує і відстежує роботу органів учнівського самоврядування [41]. До соціально-педагогічних завдань загальношкільного учнівського самоврядування відносять: формування активу школи, аналіз результативності роботи активу; допомога в розробці пропозицій учнівського колективу щодо вдосконалення навчально-виховного процесу;

розвиток інтересу до навчання, до спільної діяльності на благо школи; демократизація і вдосконалення навчально-виховного процесу.

Найбільш ефективну структуру класного самоврядування можна схарактеризувати наступними компонентами:

1. Мікрогрупа (два-три підлітки) за видами діяльності або сектору учнівської ради класу. Такими секторами можуть бути: сектор «Навчання і дисципліна» (відповідальні за якість навчання учнів, відвідування навчальних занять, стан дисципліни, чергування по школі та ін.); сектор «Трудова діяльність» (відповідальні за організацію господарського життя класу, прибирання приміщень і дрібний ремонт); сектор «Дозвілля» (відповідальні за організацію культурно-дозвіллевої діяльності класу); сектор «Спорт і здоров'я» (відповідальні за організацію спортивного життя класу); сектор «Класна редколегія» (художник, журналіст, оформлювач-дизайнер). У кожній мікрогрупі обирається лідер-голова, керівник, відповідальний тощо.

2. Учнівська рада класу яка формується з лідерів мікрогруп (секторів). Учнівська рада класу сприяє виконанню рішень класних зборів і органів учнівського самоврядування школою, організовує самообслуговування учнів та надає необхідну допомогу класному керівнику. Вона є сполучною ланкою між класним колективом і органами державно-громадського управління школою і адміністрацією школи, забезпечує дисципліну і порядок у класі та спільно з класним керівником організовує культурно-дозвільної діяльності класу. Учнівська рада класу організовує допомогу в навчанні учням, які мають проблеми, спільно з класним керівником (класним батьківським комітетом) готує і проводить класні збори та інші класні заходи. За необхідності рада класу може створювати свої комісії з окремих напрямів діяльності (наприклад, тимчасові поради колективних творчих справ). Рада класу може також складатися тільки з одних лідерів, тобто відповідальних за певний вид діяльності: відповідальний за навчання і дисципліну, завгосп, староста, культмасовик-витівник, редактор стінний друку та ін.

3. Вищим органом класного учнівського самоврядування є класні збори, які проводяться за необхідності, але не рідше одного разу на два місяці. Класне самоврядування висвітлює головні питання життєдіяльності класу і приймає необхідні рішення, обговорює і затверджує запропонований класним керівником і радою класу план позакласної (культурно-дозвіллевої) роботи на навчальний семестр (навчальний півріччя або на місяць) та вносить пропозиції щодо поліпшення навчально-виховного процесу, структури органів класного самоврядування [44].

Класне самоврядування затверджує структуру класного учнівського самоврядування, відповідальних за сектори (посадових осіб з числа учнів) і склад учнівської ради класу, регулярно заслуховує стислі звіти членів учнівської ради класу та спільно з батьківським комітетом класу приймає рішення про витрачання зароблених класним колективом грошей.

Таким чином, класне учнівське самоврядування – це спільна творчість вчителя і підлітків. Важливо, щоб структура класного самоврядування була дієвою, а не тільки відзначалася на папері; не надто громіздкою, задовольняла і підлітків, і класного керівника, була реальною допомогою вчителям і формою життєдіяльності класного колективу, при якій підлітки реально отримують досвід соціально-значущої та патріотичної діяльності.

Бажано, щоб органи класного учнівського самоврядування переобиралися один раз в навчальне півріччя. Це необхідно робити з метою виховання відповідальності за доручену справу та надання можливості кожному учневі бути обраним до органів класного учнівського самоврядування.

До основних форм учнівського самоврядування відносять: засідання Ради учнівського самоврядування; участь в роботі зборів; участь в роботі учнівських та батьківських зборів; проведення благодійних та інших акцій; проведення соціологічних опитувань; участь в роботі творчих груп; проведення круглих столів; організація і проведення дозвіллевих заходів; організація і проведення спортивних змагань.

Методами діяльності учнівського самоврядування можуть бути: суспільне доручення, громадська думка, позитивне стимулювання, авансування довіри, традиції і ритуали, особистий приклад, метод переконувати, гра, відповідальна порука.

2.2. Методичні рекомендації щодо організації учнівського самоврядування для формування соціальної активності підлітків

Навчально-виховний процес та соціальний устрій школи мають забезпечувати активне освоєння навичок соціальної активності, формування соціальної компетентності і громадянської відповідальності. Для цього в загально-освітніх навчальних закладах повинні створюватися умови для творчого розвитку особистості, формування навичок висловлювати власну думку та публічних виступів перед малою і великою групами, умінь вирішувати конкретні проблеми учнівського співтовариства. Всі ці вміння і навички формуються в процесі участі учнів в реальному управлінні школою, тобто в учнівському самоврядуванні.

Учнівське самоврядування є однією з основ створення в освітній установі державно-громадської системи управління освітньою установою, яка передбачає розвиток вітчизняної освіти як відкритої і єдиної державно – громадської системи.

Учнівське самоврядування – спосіб організації життя колективу, що передбачає активну участь підлітків у прийнятті і виконанні рішень для досягнення суспільно значущих цілей. Воно є методикою залучення учнів до організації спільної діяльності та реалізації свого права на активну участь в управлінні справами школи.

Учнівське самоврядування доречно розглядати як форму продуктивної співпраці педагогів та учнів, як спосіб вияву організаторських і виконавських здібностей та можливостей підлітків у різних видах діяльності, спілкування та відносин, як засіб вироблення управлінських навичок і вмінь. Організація учнівського самоврядування в загальноосвітньому навчальному закладі є

важливою умовою раціоналізації в керуванні шкільним життям на основі якнайширшого залучення дітей до цього ефективного процесу.

Самоврядування у шкільному колективі (класі) – це згуртовані з дорослими членами шкільного співтовариства (батьками, педагогами) дії підлітків з планування, організації та аналізу життєдіяльності у школі (класі), спрямовані на створення сприятливих умов для спілкування і розвитку учнівського загалу, вирішення інших соціально важливих педагогічних завдань. Провідною функцією шкільного колективу має бути створення умов для особистісного зростання його членів.

Участь школярів у роботі органів учнівського самоврядування допомагає сформувати такі якості як самостійність, активність, відповідальність, ініціативність, дисциплінованість, організованість.

Без самоврядування неможливо налагодити дисципліну та порядок у школі, створити належні умови для професійного та особистісно-громадянського самовизначення учнів. Учніське самоврядування дозволяє підліткам розширити простір для виявлення своєї активності. Воно не повинно обмежуватись стінами школи. Виконання постійного чи тимчасового доручення може відбуватися там, де є можливим та педагогічно доцільним виявлення і розвиток соціально цінних прагнень дітей.

З метою досягнення зазначених вище цільових орієнтацій необхідно дотримуватись науково обґрунтованих принципів організації учнівського самоврядування, серед яких: змістовне та діяльне наповнення роботи органів учнівського самоврядування; соціальна значимість діяльності органів учнівського самоврядування; відповідність змістовного та організаційно-структурного компонентів самоврядування рівню розвитку учнівського колективу; взаємозв'язок функцій, повноважень, реальних прав, можливостей органів учнівського самоврядування; добровільність та виборність органів учнівського самоврядування; ініціатива, самодіяльність та творчість дітей; гласність та актуальність прийнятих рішень, колегіальність

їх розробки; поєднання діяльності постійних і виборних органів учнівського самоврядування, послідовність і систематичність їх роботи; обов'язкове представництво класних колективів в органах шкільного самоврядування; взаємодія всіх органів учнівського та шкільного самоврядування; співробітництво дітей та дорослих (педагогів та батьків) у процесі підготовки, прийняття та виконання рішень.

Процес організації учнівського самоврядування буде ефективним за умови врахування взаємозумовленості та взаємозв'язку трьох етапів його розвитку.

1. Організаційний етап полягає в здійсненні організаційної роботи, змістом якої передбачається: визначення мети й завдань функціонування учнівського самоврядування; розробка оптимальної структури органів учнівського самоврядування з урахуванням специфіки функціонування загальноосвітнього навчального закладу, інтересів, запитів та потреб учнів; розробка необхідних документів: Положення про діяльність органів учнівського самоврядування, пам'яток, прав та обов'язків органів учнівського самоврядування, планів роботи, змісту тимчасових та постійних доручень тощо; вибір активу на демократичних засадах, чергування творчих доручень учнів та розробка їх змісту.

2. Організація безпосередньої практичної роботи учнівського самоврядування шляхом уточнення функції кожного виконавчого органу та змісту доручень їх членам, з урахуванням прав та обов'язків, організація проведення систематичного навчання активу з питань планування, проведення засідань, рейдів, чергувань тощо.

3. Постійне вдосконалення організаційної культури учнів, розширення ролі учнівського самоврядування в житті школи, набуття представниками активу досвіду здійснення організаторської роботи. Координатор (соціальний педагог) діяльності учнівського самоврядування за сприяння адміністрації школи спільно з педагогічним колективом створює умови для постійного пошуку цікавих форм організаторської роботи, вдосконалення методів

роботи з учнівським активом, структури органів учнівського самоврядування, його моделі. У школі має здійснюватися навчання соціальних педагогів-консультантів, які відповідають за надання методичної допомоги органам учнівського самоврядування, учням-лідерам, учням-волонтерам, класним керівникам з проблеми організації цікавих справ, акцій, навчання учнівського активу тощо [58].

Важливою умовою ефективності педагогічного керівництва учнівським самоврядуванням є постійний пошук цікавих та змістовних форм організаторської діяльності учнів. Основними завданнями педагогічного керівництва учнівським самоврядуванням є:

- визначення системи органів учнівського самоврядування в класах (школі) та уповноважених осіб з числа учнів;
- передавання учням досвіду організаторської роботи;
- залучення учнів до самоуправлінської діяльності в класі та шкільному колективі;
- надання представникам учнівського активу щоденної навчально-методичної допомоги [60].

Учнівське самоврядування ефективно функціонуватиме за таких педагогічних умов:

- усвідомлення адміністрацією школи та кожним членом учительського та батьківського колективу педагогічних можливостей дієвого учнівського самоврядування;
- чіткий розподіл обов'язків між членами педагогічного колективу щодо надання необхідної допомоги учням у процесі організації різних справ;
- організація системи роботи органів учнівського самоврядування у межах школи (вимоги, пам'ятки, графіки навчання активу та проведення навчання у школі організаторської майстерності, лідерів, вожатих, ігротехніків, ведучих, волонтерів тощо);
- організація органами учнівського самоврядування системи змагання (визначення видів діяльності, з яких організовується змагання,

розробка умов та критеріїв оцінювання діяльності, забезпечення гласності засобами стінної преси, випуску бюлетенів, радіогазет тощо);

- розробка системи стимулювання, заохочення та нагородження класних колективів, творчих груп, органів учнівського самоврядування, учнів-лідерів, вчителів-консультантів тощо [61].

Шляхами підвищення активності та ролі учнівського самоврядування визначають:

1. Надання учням більшої самостійності в організації колективної творчої діяльності.

2. Активне залучення учнів до всіх сфер життя шкільного колективу.

3. Поєднання самодіяльності учнів з наданням допомоги дорослими.

4. Збагачення життєвих цілей і внутрішнього духовного світу кожного члена шкільного колективу шляхом виявлення та реалізації привабливих соціально-колективних ініціатив.

5. Надання учням реальних прав та обов'язків.

6. Повага педагогів до самостійних думок представників і рішень органів учнівського самоврядування.

7. Виявлення справжніх лідерів, залучення їх до активної громадської діяльності. Дотримання принципу: жодного підлеглого – всі організатори та відповідальні виконавці.

8. Кваліфікована, тактовна педагогічна допомога представникам учнівського активу.

9. Розширення меж гласності учнівського самоврядування, відкритий характер роботи всіх органів учнівського самоврядування.

Важливим критерієм ефективності учнівського самоврядування є: сформованість елементарного рівня організаційної культури учнів-лідерів (відповідальність, організованість, цілеспрямованість, емоційна єдність, дисциплінованість, багатий внутрішній духовний світ, потреба у творчості та виявленні ініціативи). Реалізація означеного завдання є можливою за умови визнання дорослими самоврядування як школи підготовки юних

організаторів, управлінців, участі всіх членів колективу в обговоренні завдань; застосування практики переходу колективу від організації простих справ до дедалі складніших з урахуванням творчих можливостей колективу; неприйняття рішення без обговорення всіх запропонованих учнями альтернатив. Самоврядування, з одного боку, виконує функції внутрішньої самоорганізації учнів школи, а з іншого – має вигляд моделі майбутньої поведінки громадян України в умовах відкритого суспільства і, таким чином, сприяє реалізації завдань громадянської освіти.

До перешкод розвитку учнівського самоврядування відносять:

- консерватизм мислення значної частини вчителів;
- відсутність підтримки з боку адміністрації;
- небажання певної групи дорослих делегувати частину своїх прав дітям для участі в управлінні навчальним закладом;
- взаємодія з дорослими на рівні підпорядкування, а не на рівні партнерства;
- відсутність системи навчання координаторів дитячого руху;
- пасивність учнів;
- низький рівень поінформованості молоді щодо програм та проектів;
- низький рівень розвитку учнівської соціальної компетентності та відповідальності, необхідної для прийняття рішень;
- відсутність чіткого розподілу обов'язків між органами учнівського самоврядування;
- низький рівень обізнаності учнями своїх прав та обов'язків [57].

Підліткам потрібно активніше доручати серйозні справи, адже громадська інфантильність призводить до інтелектуальної обмеженості. На даний час, головним завданням учнівського самоврядування є виховання взаємин, які дозволяють особистості вже в підлітковому віці безпосередньо спілкуватися з суспільством, відчувати себе активним учасником громадського життя. З метою реалізації зазначеного вище завдання доцільно

розробити заповіді учнів школи, враховуючи специфіку конкретного навчально-виховного процесу.

При організації самоврядування, важливий розвиток активності всіх членів учнівського колективу, покладання повноважень і зміна лідерів.

У школі повинна бути створена обстановка, при якій кожен підліток відчуває причетність до вирішення головних завдань, що стоять перед педагогами і учнями. Розвиток самоврядування допомагає їм відчути всю складність соціальних відносин, сформувати соціальну позицію, визначити свої можливості в реалізації лідерських функцій.

Сучасний підхід до розуміння сутності розвитку самоврядування передбачає створення умов для соціального становлення учнів, що забезпечується включенням їх у вирішення складних проблем взаємин, що складаються в колективі. Через свою участь у вирішенні проблем школярі розвивають у себе якості, необхідні для подолання труднощів соціального життя. Від ставлення підлітків до цілей спільної діяльності залежить їх позиція в рішенні управлінських проблем.

Необхідно відзначити, що типовою помилкою педагогів – організаторів учнівського самоврядування є така взаємодія з учнями, коли педагог, поставивши собі за мету перед учнівським колективом, як правило, прагне до того, щоб вона обов'язково була їм прийнята. Досягнувши це, він часто сам стає організатором її реалізації, висунувши в якості єдино можливого свій варіант її досягнення.

Самоврядування ж розвивається тільки тоді, коли учні опиняються в ситуації вибору і самі визначають шляхи вирішення поставленої проблеми. Саме прийняття рішення є ключовим для формування мотиву групового дії.

Підведення підсумків, групова рефлексія дозволяють підвести учнів до нової мети спільної діяльності, при цьому на наступних етапах з кожним циклом вони все більш самостійною визначають мету, яку реалізують згодом дитячим колективом.

Самоврядування може розвиватися практично у всіх видах діяльності учнів. Воно розвивається швидше там, де більш яскраво виражена сфера інтересів підлітків. Прояви самоврядування можуть бути найрізноманітнішими, але всіх їх має об'єднувати одне: діяльнісний підхід до структури органів управління. Спочатку треба захопити учнів будь-якою суспільно значущою справою, а потім створити відповідний орган самоврядування для її організації. Таким чином, з'являється нова ділянка роботи – утворюється новий орган самоврядування.

Важливим є розуміння того, що розвиток учнівського самоврядування в загальноосвітньому закладі, суттєво залежить від директора і його заступників. Їх зацікавленість, шанобливе ставлення до органів самоврядування, їх представникам, розуміння важливості їх різноманіття, вміння знайти компромісне рішення, матеріальна і моральна підтримка педагогів, учнів і батьків, активно включених в самоврядування, все це є важливою умовою створення в школі ефективної системи самоврядування, де реальну роль відіграють всі учасники освітнього процесу [33].

Директор загальноосвітнього закладу відповідає за розробку стратегії виховного процесу, включаючи діяльність учнівського самоврядування. Крім того директор регулює процеси створення правової бази та матеріально-технічного забезпечення функціонування учнівського самоврядування.

Заступник директора з виховної роботи бере активну участь в розробці концепції та програми розвитку учнівського самоврядування, займається питаннями методичного забезпечення і навчання активу підлітків. Дуже важливо, щоб заступник директора співпрацював з класними керівниками, обираючи разом з ними відповідний варіант самоврядування для кожного класу у відповідності до загальношкільної моделі самоврядування.

Педагог-організатор займається практичними питаннями, підтримуючи органи учнівського самоврядування як на рівні загальноосвітнього закладу, так і на рівні первинних колективів. Це один з найважливіших фахівців, безпосередньо реалізують виховні програми різної спрямованості в

загальноосвітньому закладі. У його функціонал, як правило, входить координування діяльності дитячих і молодіжних громадських об'єднань, що діють в загальноосвітньому закладі, їх взаємодія з учнівським самоврядуванням.

Класний керівник має можливість вивчити інтереси учнів, знайти шлях індивідуальної підтримки кожного і вирішувати ті проблеми, які виникають у класному колективі. Педагог, який володіє соціально-психологічними знаннями здатний надати підтримку своїм колегам у реалізації принципів самоврядування в різних сферах шкільного життя (організація дозвілля, спорт, ЗМІ тощо).

Соціальний педагог покликаний зіграти особливу роль у розвитку учнівського самоврядування. Завдяки своїм професійним знанням, він може допомогти виявити лідерські, організаторські здібності дітей, організувати постійно діючу систему соціально-педагогічної підтримки активістів самоврядування; консультувати класних керівників, педагогів і адміністрацію з різних проблем, що виникають у процесі організації учнівського самоврядування.

Учитель-предметник вносить свій вклад у розвиток учнівського самоврядування, консультуючи школярів за профілем свого предмета, наприклад, під час підготовки чергового заходу, що проводиться силами активу учнів (вікторина, олімпіада, конкурс тощо), при підготовці нормативних актів. За бажанням, він може внести освітні елементи, змістовно пов'язані з учнівським самоврядуванням у проведення конкретних уроків. Вчителі суспільствознавства, історії та права мають можливість опрацювати питання про включення проблем, пов'язаних з самоврядуванням, в навчальні курси. Крім того вчитель має можливість безпосередньо включитися в самоврядування загальноосвітнього закладу в якості звичайного учасника.

Таким чином, в ефективній системі самоврядування загальноосвітнім закладом, одним із завдань якого є активізація учнівського самоврядування, бере участь в тій чи іншій мірі майже весь педагогічний колектив.

Для створення органів самоврядування необхідно знайти сфери шкільної діяльності корисні для школи і значущі для підлітків. Зробити їх емоційно насиченими і цікавими та надати педагогічну підтримку і допомогу. Педагоги повинні поділитися реальною шкільною владою з учнями, тобто делегувати повноваження.

До сфер шкільної діяльності, які можна делегувати учнівському самоврядуванню можна віднести:

1. Дозвілля (шкільні вечори, дискотеки, свята, колективні творчі справи тощо).
2. Діяльність цивільно-патріотичної спрямованості: клуби, прес-конференції, зустрічі з політиками та іншими цікавими людьми.
3. Діяльність шкільної преси: газети, радіо, шкільне телебачення, реклама.
4. Спорт і спортивні заходи.
5. Трудова діяльність (чергування, генеральні прибирання, ремонт приміщень, меблів, робота на пришкільній території).
6. Виробнича діяльність (праця на землі, в теплицях, на шкільних тваринницьких фермах і контроль над заробленими коштами, доходами, розподілом, стимулюванням).
7. Шефська робота з людьми похилого віку, хворими людьми, ветеранами війни і праці.
8. Ремонт, прибирання шкільних приміщень, території, самообслуговування в їдальні.
9. Реальна участь в роботі педради, конференцій, батьківських комітетів тощо [39].

Вчити самоврядуванню – значить створювати колективну перспективу і планувати шляхи її реалізації, вчити кожного оцінювати результати цієї

діяльності і виробляти загальну оцінку. Це означає вчити підлітків бачити в кожній людині особистість, яка по-своєму реагує на дійсність, має свої індивідуальні смаки і потреби і розраховує на уважне і дбайливе ставлення.

Для вирішення цих завдань можуть бути використані рольові ігри «День дублера», «День самоврядування в школі» та ін.

Для педагога-організатора важливо постійно відстежувати, як розвивається самоврядування в класах і школі. Для цього можна провести опитування учнів. У роботі з дітьми з організації учнівського самоврядування важливі: суть справи, позиція вчителя, реальні повноваження учнів. Учнівське самоврядування є там, де підлітки відчують себе господарями школи, відповідальними за що відбуваються в ній події, де вони проявляють ініціативу і творчість в удосконаленні власного життя, прагнуть до кращого її організації, де кожному є діло до кожного.

Організувати в школі самоврядування – значить зробити всіх дітей організаторами шкільного життя, щоб вони відчували себе господарями і діяли як господарі.

При цьому встановити правильне співвідношення педагогічного керівництва, самоврядування, саморегуляції і співуправління в процесі педагогічного управління, добитися їх оптимального співвідношення, встановити зв'язок межу ними – головна задача управління школою.

Важливою особливістю діяльності соціального педагога, класних керівників та педагогів є забезпечення підлітків можливістю участі в різноманітних видах діяльності, які відповідають їх інтересам і схильностям, а також надання їм соціальних і моральних гарантій на розвиток задатків, здібностей, талантів, обдарувань.

Не менш важливим специфічним напрямом є захист особистої цінності і гідності вихованців, захист їх від авторитаризму, принижень і образ. Потрібно створити в установі сприятливу і комфортну для дитини атмосферу, відстежувати, щоб права учнів відповідали їх обов'язкам, а практична роль підлітка відповідала його статусу.

Учнівське самоврядування функціонує на основі теорії управління соціальними об'єктами і процесами.

Основними функціями соціального управління є: аналіз, планування, організація, контроль, регулювання (корекція) і знову аналіз. Зазначені функції реалізуються протягом одного місяця і потім повторюються знову, тобто складають управлінський цикл. Збір інформації та її аналіз (проводиться учасниками Ради, головою і педагогом-організатором). Планування (проводиться учасниками Ради, коригується і доповнюється Головою ради, педагогом-організатором). Організація, тобто підготовка учнів до діяльності (здійснюється педагогом-організатором і класними керівниками). Контроль (проводиться Головою ради, педагогом-організатором).

Для зростання активності дитячого колективу вирішальну роль відіграє стиль взаємин дорослих і підлітків, важливими рисами якого є віра в сили учнів, прагнення розвивати і максимально використовувати їх ініціативу, самодіяльність, виховувати їх самостійність у вирішенні всіх питань життя колективу. Там, де підлітки не є організаторами, натомість грають в засідання, рішення і протоколи, немає справжнього учнівського самоврядування. Чинний орган учнівського самоврядування – ініціатор всіх творчих справ, він звітує перед своїми товаришами за виконану роботу, якщо член учнівського колективу самоврядування не справляється зі своєю роботою, то в будь-який момент він переобирається або замінюється гідною кандидатурою.

Учнівське самоврядування вимагає обов'язкової взаємодії підлітків і педагогів. Діти потребують допомоги дорослого, особливо якщо у них є проблеми в міжособистісних взаєминах. Саме соціальний педагог, що володіє педагогічним досвідом і психологічними знаннями, може вчасно запобігти конфлікту в колективі, направити дитячу діяльність в потрібне русло, допомогти дитині у вирішенні його проблем, в бажанні самоствердитися. Саме допомогти, а не виконати за учнів роботу, інакше

вони будуть ставитися до своєї посади формально. Щоб підлітки дійсно стали організаторами певних видів роботи, недостатньо просто надавати їм права, необхідно їх навчити виконувати свої обов'язки, користуючись своїми правами. Для цього учасників самоврядування ознайомлюють і привчають використовувати у своїй діяльності нормативні документи, які регулюють питання шкільного самоврядування, серед яких: Статут школи, Положення про учнівське самоврядування, Конвенція про права дитини, Конституція України, Закон про освіту, Загальна декларація прав людини, локальні акти, що регламентують діяльність школи.

У процесі співпраці важливо здійснювати методичний супровід учнівського самоврядування, використовуючи методи діяльності організації самоврядування, серед яких: громадські доручення, суспільна думка, позитивне стимулювання, авансування довіри, змагання, традиції і ритуали, особистий приклад, метод заохочення учасників діяльності тощо.

Цілісна та безперервна системи учнівського самоврядування можлива, якщо дотримуються умови: організаційна єдність шкільної системи учнівського самоврядування і самоврядування підлітків, міста; єдиний ритм життя і діяльності шкільного колективу підлітків; включення учнівського самоврядування в систему змагання з єдиною системою підведення підсумків і стимулювання учнів; суспільно-корисний характер діяльності підлітків в шкільних структурах органічно поєднується з діяльністю підлітків в мікрорайоні; гласність суспільного життя.

Висновки до розділу 2

Учнівське самоврядування є особливим освітнім простором, спроектованим як середовище педагогічно організованих актів розвитку дитини. Основними характеристиками учнівського самоврядування визначають: добровільність, залучення підлітків до варіативних видів соціально значимої діяльності; наявність оптимістичної стратегії до визначенні соціально значимих і особистісно орієнтованих задач; можливість

опанування навичками конструктивної взаємодії; набуття досвіду діяльнісного патріотизму, відповідальності; моделювання життєвих ситуацій, у яких виявляються, виробляються і формуються позитивні, соціально значимі якості особистості.

До основних функцій учнівського самоврядування відносять: соціалізуючу, допоміжну організаційно-практичну, компенсаційну та інноваційну функції.

До основних форм учнівського самоврядування відносять: засідання Ради учнівського самоврядування; участь в роботі зборів; участь в роботі учнівських та батьківських зборів; проведення благодійних та інших акцій; проведення соціологічних опитувань; участь в роботі творчих груп; проведення круглих столів; організація і проведення дозвіллевих заходів; організація і проведення спортивних змагань.

Узагальнення й систематизація теоретичного матеріалу та практичного досвіду формування соціальної активності підлітків та застосування у цьому напрямі учнівського самоврядування дали змогу запропонувати методичні рекомендації, щодо організації учнівського самоврядування для формування соціальної активності підлітків. Ключовими рекомендаціями визначаємо: дотримання науково обґрунтованих принципів організації учнівського самоврядування; врахування взаємозумовленості та взаємозв'язку етапів розвитку учнівського самоврядування; розуміння сфер шкільної діяльності, які можна делегувати учнівському самоврядуванню (дозвілля, спортивні заходи; трудова діяльність; участь в роботі педради, конференцій, батьківських комітетів тощо); створення педагогічних умов (усвідомлення педагогічних можливостей дієвого учнівського самоврядування; чіткий розподіл обов'язків між суб'єктами учнівського самоврядування; організація системи роботи органів учнівського самоврядування у межах школи; організація органами учнівського самоврядування системи змагання; розробка системи стимулювання, заохочення та нагородження учасників учнівського самоврядування).

ВИСНОВКИ

1. Формування соціально активної особистості є складною і багатогранною проблемою. Соціальна активність – динамічне утворення, яке залежить від співвідношення між соціальними обов'язками особистості у суспільно значущій діяльності та суб'єктивними установками на діяльність. Її розвиток відбувається через систему зв'язків людини з навколишнім соціальним середовищем у процесі пізнання, діяльності і спілкування. Соціальна активність проявляється, як здатність діяти свідомо, не тільки пристосовуючись до зовнішнього середовища, але й цілеспрямовано змінюючи його.

Соціальна активність особистості втілюється в реальних діях, вчинках, виявляється в повсякденній поведінці. Одне з визначальних умов і засобів розвитку соціальної активності є забезпечення єдності навчання і виховання, взаємозв'язку навчальної, позакласної та позашкільної роботи. Саме соціальна активність більшою мірою і відображає суть соціального розвитку людини і одночасно його позицію у відносинах з іншими людьми. Передумовою соціальної активності є усвідомлений вибір особистістю участі в суспільному житті.

Соціальна активність реалізується у відповідних соціальних знаннях і навичках. Вона є основною якістю людини, яка забезпечує її самовираження й самореалізацію в соціальних групах та суспільстві загалом. За умови сформованості цієї якості особистість впливає на суспільні відносини, успішно реалізує свою життєву позицію в різних видах соціальної діяльності.

2. Підлітковий вік через неоднозначне протікання процесу психологічного дорослішання і статевого дозрівання дитини відноситься до числа кризових, критичних періодів онтогенезу. Підлітковий вік є періодом переходу від дитинства до дорослості. Центральним його утворенням є внутрішнє самовідчуття підлітка дорослим та вимога до оточуючих сприймати і ставитися до нього як до дорослої людини. Однією з яскравих особливостей підліткового віку є особистісна нестабільність, що виявляється

в афективній «вибуховості», частих змінах настрою, суперечливості, нестійкій поведінці, впаданням в крайності. Підліток надзвичайно схильний до зовнішніх впливів, і ця залежність від зовнішніх впливів може породжувати серйозні соціальні проблеми (делінквентна поведінка, рання алкоголізація, наркоманія, суїциди).

Підлітковий вік відіграє важливу роль в загальному процесі становлення людини як особистості. На основі якісно нового характеру, структури і складу діяльності підлітка закладаються основи свідомої поведінки, окреслюється загальна спрямованість у формуванні моральних уявлень і соціальних установок. Даний період характеризується виходом особистості на якісно нову соціальну позицію, в якій формується її свідоме ставлення до себе як до члена суспільства.

3. Сучасний підхід до розуміння сутності розвитку самоврядування передбачає створення умов для соціального становлення учнів, що забезпечується включенням їх у вирішення складних проблем взаємин, що складаються в колективі. Через свою участь у вирішенні проблем підлітки розвивають в собі якості, необхідні для подолання труднощів соціального життя.

Розвиток учнівського самоврядування в загальноосвітньому закладі у величезній мірі залежить від директора і його заступників. Їх зацікавленість, шанобливе ставлення до органів самоврядування, їх представникам, розуміння важливості їх різноманіття, вміння знайти компромісне рішення, матеріальна і моральна підтримка педагогів, учнів і батьків, активно включених в самоврядування, – все це є важливою умовою створення в школі ефективної системи самоврядування, де реальну роль відіграють всі учасники освітнього процесу.

Методами діяльності учнівського самоврядування є: суспільне доручення, громадська думка, позитивне стимулювання, авансованих довіру, традиції і ритуали, особистий приклад, метод переконання, гра, відповідальна порука.

4. Здійснений нами науковий пошук оптимізації процесу формування соціальної активності підлітків засобами учнівського самоврядування дав змогу запропонувати методичні рекомендації. Учнівське самоврядування як засіб формування соціальної активності підлітків максимально виявить свою ефективність за умови дотримання науково обґрунтованих принципів організації учнівського самоврядування, серед яких: змістовне та діяльне наповнення роботи органів учнівського самоврядування, соціальна значимість діяльності органів учнівського самоврядування, добровільність та виборність органів учнівського самоврядування, ініціатива, самодіяльність та творчість дітей, співробітництво підлітків та дорослих (педагогів та батьків) у процесі підготовки, прийняття та виконання рішень.

Учнівське самоврядування ефективно функціонуватиме за таких педагогічних умов: усвідомлення адміністрацією школи та кожним членом учительського та батьківського колективу педагогічних можливостей дієвого учнівського самоврядування; чіткий розподіл обов'язків між членами педагогічного колективу щодо надання необхідної допомоги підліткам у процесі організації різних справ; організація системи роботи органів учнівського самоврядування у межах школи; організація органами учнівського самоврядування системи змагання; розробка системи стимулювання, заохочення та нагородження класних колективів, творчих груп, органів учнівського самоврядування, учнів-лідерів, вчителів-консультантів тощо.

До перешкод розвитку учнівського самоврядування відносять: консерватизм мислення значної частини вчителів; відсутність підтримки з боку адміністрації; небажання певної групи дорослих делегувати частину своїх прав дітям для участі в управлінні навчальним закладом; взаємодію з дорослими на рівні підпорядкування, а не на рівні партнерства; відсутність системи навчання координаторів дитячого руху; пасивність учнів; низький рівень обізнаності учнями своїх прав та обов'язків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Байрамова М. Технології учнівського самоврядування. *Директор школи*. 2003. № 15. С. 14–15
2. Барановская Л. А. Становление личности в образовательном процессе. Красноярск: СибГТУ, 2010. 296 с.
3. Басов Н. Ф. Технологии социальной работы с молодежью. М.: КНОРУС, 2016. 391 с.
4. Бачинська Є. М. Організація учнівського самоврядування в закладах освіти Київської області: навч.-метод. посіб. Біла Церква: КОПОПК, 2002. 90 с.
5. Бех І. Д. Духовні цінності в розвитку особистості. *Педагогіка і психологія*. 1997. № 1. С. 124–129.
6. Божко І. Г. Організація дитячого самоврядування в школі *Позакласний час*. 2000. № 18. С.35–63
7. Борисова Г. Адміністративна модель учнівського самоврядування *Відкритий урок: Розробки, технології, досвід. Науково-методичний журнал*. 2008. № 1. С.69–71.
8. Борисова Т. С. Активность и инициативность как основа формирования социальной ответственности учащейся молодежи. Москва: Просвещение. 2011. 136 с.
9. Брацюн В. С. Знайомтесь – новий учком *Позакласний час*. 2011. № 1. С. 24–28.
10. Букшина Т. Самоврядування в навчальних закладах. *Освіта України*. 2000. № 10. С. 11.
11. Висоцький В. В. Проблеми учнівського самоврядування в школі *Шкільний світ*. 2008. № 12. С. 17–21.
12. Выготский Л. С. Педагогическая психология. М.: Педагогика, 1991. 480 с.

13. Гончарук О. П. Життя любить наполегливих. Про учнівське самоврядування в школі. *Шкільний світ*. 2010. № 4. С. 24–28.
14. Григорьев Д. В. Развитие школьного самоуправления и самоуправление педагогов, детей, родителей. *Научно-методический журнал заместителя директора школы по воспитательной работе*. 2005. № 5. С. 20–24.
15. Гриза Л. Вічний двигун : проблеми організації учнівського самоврядування. *Управління освітою*. 2006. № 21. С. 25–27.
16. Доновський С. Самоврядування у школі. *Шкільний світ*. 2004. № 35. С. 7-10.
17. Дорофеев О. С. Технологія ранньої соціалізації. *Позакласний час*. 2008. № 1. С. 12–15.
18. Доценко Т. М. Ділові папери в роботі органів самоврядування дітей та учнівської молоді. Біла Церква. 2009. 240 с.
19. Доценко Т. М. Організація навчання лідерів самоврядування дітей та учнівської молоді: метод. посіб. Біла Церква, 2009. 248 с.
20. Доценко Т. М. Організаційно-правова база діяльності органів самоврядування дітей та учнівської молоді. Біла Церква, 2009. 256 с.
21. Емельянова И. Е. Профессиональная самореализация воспитания как основа освоения ребенком способов саморазвития. *Вестник Челябинского государственного педагогического университета*. 2013. № 10. С. 68–74.
22. Еровикова Д. С. Школьное ученическое самоуправление как средство самореализации обучающихся в старшем подростковом возрасте, Нижневартовск: Изд-во: Нижневартовский гос. ун-т, 2017. 158 с.
23. Єрмаков І. Г. Учнівське самоврядування: структура, зміст і концепція розвитку, проектна діяльність, досвід організації. Х.: Основа, 2008. 112 с.
24. Жабокрицька О. В. Самопізнання як засіб виховання у підлітків, основа здорового способу життя. *Наукові записки. Випуск 45. Частина I*.

Серія: Педагогічні науки. Кіровоград, РВЦ КДПУ ім. В.Винниченка, 2002. С. 129–134.

25. Капицька Л. Л. Виховний процес в сучасній школі. Рівне: РІПКВ, 1999. 141 с.

26. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання. К.: Вища школа, 1997. 197 с.

27. Кириченко В. І. Учніське самоврядування як сприятливе середовище для профілактики девіантної поведінки старшокласників. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : зб. наук. праць. Вип. 16, книга 1. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В.Винниченка, 2012. 384 с.

28. Коростылева Л. А. Психология самореализации личности: основные сферы жизнедеятельности. М: РГБ, 2001. 403 с.

29. Крашевський В. В. На допомогу шкільному самоврядуванню. Рівне: РІПКВ, 1999. 138 с.

30. Кудинов С. И. Системная модель самореализации личности. *Вестник РУДН, серия Психология и педагогика.* 2008. № 1. С. 28–36.

31. Кулагіна І. Ю. Возрастная психология. М.: Изд-во УРАО, 1997. 176 с.

32. Лаврентьева З. И. Социальное развитие личности: педагогический аспект. *Вестник КГУ им. Н.А. Некрасова.* 2006. № 2. Т. 12. С. 35–41.

33. Лаврентьева З. И. Технологии социально-педагогической деятельности с детьми. Новосибирск: Изд-во НГПУ, 2013. 142 с.

34. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. М.: Смысл: Академия, 2005. 346 с.

35. Леонтьев Д. А. Личностный потенциал: структура и диагностика. М.: Смысл, 2011. 39 с.

36. Леонтьев Д. А. От социальных ценностей к личностным: социогенез и феноменология ценностной регуляции деятельности. *Вестник Московского университета. Серия 14: Психология,* 1996. № 4. С. 35–44.

37. Липский И. А. Социальная педагогика. М.: ТЦ Сфера, 2004. 320 с.
38. Мудрик А. В. Социальная педагогика. М.: Академия, 2013. 240 с.
39. Оржеховська В. М. Учнівське саморядування: пошук ефективних моделей і технологій. Київ: навч. посіб, 2007. 268 с.
40. Оржеховська В. М. Учнівське самоврядування: пошук ефективних моделей і технологій. К.: ІПВ, 2007. 234 с.
41. Прибиловська Н. В. Організація учнівського самоврядування. *Виховна робота в школі*. 2006. № 6. С. 34–44.
42. Приходько М. І. Учнівське самоврядування в сучасному навчальному закладі. Х. Основа, 2008. 176 с.
43. Приходько Н.И. Педагогические основы ученического самоуправления. Кн. для учителя. М.: Просвещение, 1990 (1991). 124 с.
44. Прутченков А. С. Ученическое самоуправление: организационно-правовые основы, система деятельности. М.: Изд-во Моск. гуманит. ун-та, 2013. 112 с.
45. Родионов А. Г. Гражданское становление личности через модель школьного самоуправления. *Завуч для администрации школ: Научно-практический журнал*. М.: Пед. поиск, 2007. № 3. С. 47–48.
46. Роль куратора в організації роботи учнівського самоврядування класу. *Рідна школа: Науково-педагогічний журнал*. 2007. № 10. С. 25–26.
47. Романова Л. Роль шкільного самоврядування у громадянському вихованні учнів. *Виховна робота в школі*. 2005. № 11. С. 30–33.
48. Савчин М. В. Вікова психологія. К.: Академвидав, 2005. 360 с.
49. Слесаренко О. В. Самоврядування як засіб формування особистості. *Педагогіка толерантності*. 2002. № 3. С. 34–38.
50. Соколова Н. А. Формирование социальной активности подростков в полисубъектной среде дополнительного образования. Челябинск: Изд-во Челяб. гос. пед. ун-та, 2014. 179 с.
51. Сохань Л. В. Психологія і педагогіка життєтворчості. К., 1996. 792 с.

52. Станкевич С. В. Організація учнівського самоврядування. *Виховна робота в школі*. 2005. № 12. С. 2–4.
53. Стаценко О. В. Учніське самоврядування. *Все для вчителя*. 2000. № 19. С. 23–28.
54. Степчина Н. П. Роль учнівського самоврядування у створенні єдиної системи корпоративної культури школи цінностей. *Виховна робота в школі*. 2013. № 12. С. 2–8.
55. Сухомлинський В. О. З чого починається громадянин. К., 1997. 366 с.
56. Участь молоді у процесах прийняття рішень на рівні школи: учнівське самоврядування. *Шкільний світ*. 2005. № 34. С. 13–24.
57. Учніське самоврядування – шлях до самореалізації. *Шкільний світ*. 2004. № 37. С. 17–21.
58. Учніське самоврядування. *Школа (Шкільний світ): Інформаційно-методичний журнал*. 2007. № 8. С. 47–57.
59. Фіцула М. М. Педагогіка: Навчальний посібник. К.: «Академвидав», 2006. 560 с.
60. Харитоновна Н. П. Ученическое самоуправление в классе. Витебск: ООВР, 2006. 247 с.
61. Шелестові Л. М. Самоврядування – це не гра в демократію чи... *Шкільний світ*. 2009. № 20. С. 15–19.
62. Шимановський М. М. Самоврядування в школі: моя позиція. *Шкільний світ: Всеукраїнська газета для вчителів*. 2008. № 40. С. 19–23.